

KAZAK VE NOGAYLARIN ORTAK ŐAIRLERİ

DOÇ. DR. GÜLNUR BORANBAYEVA

Kazak sözlü edebiyatının kahramanlık (epos) Őiirlerinin bir bölümü Nogay Eposu adı altında incelenegelmıştır. Nogay Őiirleri bir zamanlar Altınordu'ya tâbi olan Kafkas Kazan Kırım Nogaylarında ve Batı Kazakistan'daki Kazaklar arasında geniş ölçüde yayılmıştı.

Nogay Ordası : XIV. yüzyılın sonlarında Altınordu Devletinin dağılması sonucunda ortaya çıkan bir Hanlıktır. Nogay ordasının içine Mangıtlarla birlikte Konurat, Nayman, Argın, Kanlı, Alşın, Kıpçak, Kengeres, Karluk, Alaş, Tama ve diğer boylar girdi (Kazak SSC tarihi 11cilt 190) .

Bu hanlıkta Nogaylı Ordasının temelini atan Edige Batır'a onun soyundan gelen Nuradın'a, Nogaylı Beyleri ve Kahramanları Orak, Mamay, Karasay, Kazi, Narik, Şora, Er Kökşe, Er Kosay, Aysaoğlu Emet hakkındaki Şiirler meydana getirildi.

Bu sırada Nogaylı Ordasında yerleşmiş olan boylar bugünkü Kazak halkının, Stavropol, Dağıstan, Karaçay-Çerkez'deki Nogay halkının ve Kırım Tatarlarının etnik yapısına dahil oldular. Bu sebeple o zamanki edebî eserler bahse konu halkların ortak mirasıdır.

Bundan dolayı Kazak ve Nogay sözlü edebiyatındaki ortak nitelikler onların tarihi-genetik akrabalıklarıyla ilgilidir.

Kazak sözlü edebiyatında "Kırım'ın Kırk Kahramanı" diye adlandırılan Şiirler ile XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşayan Asan Kaygı, Kaztugan, Dospambet, Şalkiyiz adlı ozanların tolgavları Nogay Halkının ve Kırım Türklerinin sözlü edebiyatında da mevcuttur. Bunu B.B. Radlov'un "Obrazsı Norodnoy-Literaturı Severnih Türkskih Plemen. Nareçie Krimskogo Poluostrova (1886 Spb)"; M. Osmanov'ın "Nogayva Kumuk Őiirleri (1883 Spb)"; A. Janibek'in "Ayıl Poziyası ve de Nogay El Edebiyatı (Mahaç-Kala 1985)"; A Sekaliyev'in "Ayt Deseniz, Aytayım (Çerkassk 1971)" ve Nogay-Halk Yırları (Moskova 1969)" adlı eserler ispatlamaktadır.

Biz bu eserlerde yayımlanan tolgavlar ve Şiirlerin kaynağının aynı olduğunu söyleyerek, bunları eskiden var olan Nogay Őiirlerinin bugünkü Kazak ve Nogay halkları arasında yaşamakta olan varyantları olduklarını değerlendiriyoruz.

Nogay şiiirlerinin en ünlü ozanları kimlerdir?

Yukarıda isimleri zikredilen XV.yy.'da Asan Kaygı, Kaztugan, XVI.yy.'da Dospambet, Şalkiyiz'dir. Bu ozanların isimlerinin ve tolgavlarının bugünkü Nogay edebiyatında da bulunduğunu şu şiiirler göstermektedir:

*Asan Kaygılı, Kaztuğan,
Orak Mamay- Deli Agıs
Sıbıra men Berizdak.
Şal-Kiiz ben El-Buga
Kalgan dünya olardan
Edil, Edil, Edil yer,
En Keyin halkım Ketken yer,
Karagay boylu Kaztugan
Kaygılanıp ötken er.
Sav dünyasın tönтеріp.
Kulik Batur, Deli Agıs,
Er Koplandı, Museke
Ek Kereyi, Er Davis,
Er Dosmambet at şabıs
Kambar Batur
Er Targıl,
Manaşı men Sayın da,
Kökşe minen Kosayda
Aruv Ahmet, Alav da
Kaztuğan men Şora da
Nogaydın deymін anavda
Kırktan ötken batırım.*

Şimdi bu ozanları kısaca değerlendirecek olursak; Kazak halkının XIX.yy.'da "parlayan yıldızı" şeklinde nitelenen âlimi Ş. Velihanov, Asan Kaygı Ozanı "göçmenlerin filozofu" diye isimlendirmiştir. Asan Kaygı zamanının büyük bir düşünürü idi. Ekim İhtilâlinden önceki Kazak tarihçilerin eserlerine

göre Asan, Altınorda Hanı Uluğ Muhammed'in ünlü beylerinden biri idi. XV.yy'ın yirmili yıllarında Uluğ Muhammed Ordadan ayrıldığında Asan Kaygı da Kazan'da onun danışmanlarından biriydi. Han öldükten sonra Asan Kaygı Deşti-Kıpçak'a geri döner. 1450 yıllarında Abilhayr ulusunda ilk Kazak hanları Kerey ve Janibek'in yanlarında yer alır. 1456 yılında Şüy bölgesinde kurulan Kazak Ordası'nın ünlü simalarından biriydi. Asan Kaygı tolgavlarında milletin birliğini öğütlemiştir.

Efsanelere göre Asan Kaygı Sarıarka'da yani bugünkü Kazakistan'ın içlerinde Ulutav'da hayata gözlerini yummuştur.

Çağdaş Kazak edebiyatının ilk temsilcilerinden biri olarak görülen Kaztugan Jırav XV. yy.'ın 20'li ve 30'lu yıllarında İdil boyunda, bugünkü Astrahan bölgesinin Krasnoyar şehrinde dünyaya gelmiştir.

Kaztugan, İdil'in kolları Aktuba ve Bozan'da yaşayan Türk boylarının beyi ve kumandanıydı. Onun tolgavlarından XV.yy.'ın ikinci yarısında yönetimindeki boylarla İdil'den ayrılarak Kazak Ordası'na geçtiği bilinmektedir. Kaztugan Jırav bozkır eposunu ortaya koyanlardan biri olarak vatan, yurt, kahramanlık konularında tolgavlar bırakmıştır.

Kazak şiirinde "Sefer Şairi" olarak tanınan Dospambet kaynaklara göre XV. yy.'ın 90'lı yıllarında Azav şehrinde doğmuştur. Kiçi Orda'yı yöneten askerî beylik neslinden olan Dospambet, Deşt-i Kıpçak'ı iyi tanıyordu. İstanbul ve Bahçesaray'da bulunmuştur.

Bozkır hayatı ve Müslüman şehirlerinin durumu hakkında geniş bilgi sahibi olan Dospambet, 1523 yılında Astrahan dolaylarında Türk boyları arasındaki bir askerî seferde vefat etmiştir.

Dospambet'in tolgavlarının Kazakça varyantı 1908 yılında Kazan'da basılan Makaş Bekmuhammedov'un derlediği *Jaksı Ügit* adlı kitabında yer almıştır.

Kazak şiirindeki Jıravlık geleneğinin bir atası Şalkiyiz Tilenşioğlu yaklaşık olarak 1460 yıllarında Jayık'ın doğu tarafında doğmuştur. Babası bozkır beylerinden biri, annesi Kiçi Jüz Sırtkı Orda Ulusunun Emiri Musa Beyin kızı idi. Jırav küçük yaşlarda annesinin ölümünden sonra anneannesinin himayesinde büyümüştür. Böylece Şalkiyiz'in Deşt-i Kıpçak'ta yerleşik olan Türk boylarına yolculuğu başlar. Şalkiyiz iyi bir din eğitimi almıştır, 1490'lı yıllarda Nogay Emiri Temir Bey'in huzurunda bulunduğu, tolgavlarından anlaşılmaktadır. Şalkiyiz siyasi-sosyal hayatın tam ortasında yaşadı. Nogay'da XVI. yy.'ın 40'lı yıllarda başlayan iç çekişme ve mücadelede Jüz Partisini desteklemiştir. Şalkiyiz'in tolgavları M. Osmanov'un "Nogay va Kumık Şigırları" antolojisi yanında Ka-

zakların şu ilk eserlerinde yayınlanmıştır : A. Berkaluğlu Uzun “Akın (1912 Kazan)”, M. Bekmukamedov “Jaksı Ügüt (Orınbor 1879)”, G. Muştak “Kök-sildir (1911 Orınbor)”.

İşte böylece kaynağı Kazak-Nogay jıravlarına dayanan şiir geleneği Kazak edebiyatının sonraki 300 yıllık tarihi boyunca da devam etmiştir. Örneğin XVII.yy.’da Jiyembet, Margaska adlı Kazak jıravlar, XVIII.yy.’da Aktamberdi, Ümbetuy, Bukhar, Tadıgara jıravlar yaşamıştır.

XIX. yy.’dan itibaren Kazak edebiyatında akınlık geleneği başlar. Akınlık geleneğinin XIX.yy.’ın ikinci yarısındaki ünlü temsilcisi ve Türk dünyasının övüncününün Abay Kunanbayoğlu olduğunu herkes biliyor. Çağdaş Nogay sözlü edebiyatına göz atacak olursak özellikle dikkati çeken şiirler “Kazak Jırları” diye adlandırılır.

Nogay araştırmacısı A. Sekaliyev, Nogay edebiyatındaki Kazak şiirlerini şöyle anlatır: “Zülüm ve baskıya boyun eğmeyerek, onlardan öç almak için yabancı yerlere giden Nogay kahramanlarının meydana getirdikleri şiirler” (Nogay halk yırları 1968, 27). Örneğin: Bu şiirlerin baş kahramanı Er-Kazak’tır. Kazak folkloristi R. Berdibayer “Kazak” etnomisinin ortaya çıkış sebebini, bu şiirlerdeki “Kazak çıkmak” adlı deyimini ile açıklamaktadır. XV. yy.’da Abulhayır Ordası ile anlaşmazlığa düşerek ondan ayrılan yeni hanlığın adı “Kazak” diye adlandırılmıştır. Yani “Kazak” sözünün anlamı zülüm ve baskıya boyun eğmeyecek bağımsız ömür sürmeye niyet eden insanlara ve topluluklara verilen genel ad diye gösterilmektedir.

Adı geçen bu jırawlardan bahsederken Nogay sözlü edebiyatındaki Kazak şiirinin tarihî sorunları, bunların dil özellikleri ve sanatsal benzerlikleri gibi konulardan söz etmedik. Bunlar, herbiri bağımsız olarak işlenmesi gereken diğer önemli edebî konulardır.

Biz sadece o dönemdeki halkların ortak tarihî edebî mirasları konusunu işlemiş olduk.

Kaynaklar

Bes Gasır Jırlaydı (1989), Almatı.

Batırlar Jırı (1989), 5.Cilt Kıırımın Kırk Batırı, Almatı.

Berdibayev R.(1983), *Sarkılmas Kazına*, Almatı.

Boranbayeva G.(1997), *XV-XVIIIg. Kazak Poeziyası Tilindegi Frazelogizmdler*, Almatı.